

УДК: 339.187.6:930.85]:340.13(497.5) 339.187.6:930.85]:340.13(497.7)

СПОМЕНИЧКАТА РЕНТА - МОЖНОСТ ЗА СИСТЕМСКИ ОДРЖЛИВ ФОНД ЗА ЗАШТИТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО, ПОСЕБНИ ОБЛИЦИ НА КОРИСТЕЊЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО И УЛОГАТА НА ЛОКАЛНАТА САМОУПРАВА КАКО ЛОГИСТИЧКА ПОДДРШКА

м-р Александар Јорданоски

Министерство за култура и туризам, a.jordanoski@hotmail.com

Апстракт

Овој труд обработува тема за законски спој, односно создавање системска државна основа за промоција на заштитеното културното наследство во функција на развој на туризмот и издигнување во силна самостојна стопанска гранка во македонската држава. Покрај македонската основа во делот Посебни облици на користење на културното наследство од Законот за заштита на културното наследство и можностите што ги нуди Агенцијата за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој во однос на логистичката поддршка која се однесува на локалната самоуправа за инфраструктурна достапност до културното наследство и обезбедување соодветни јавни објекти, тука е образложен и начинот на уредувањето на клучниот облик на користење на културното наследство во Хрватска, односно *споменичката рента*, како и податоци од придобивките од нејзината примена во практиката во оваа држава.

Сето ова како систем влегува во делот на *интегрираната заштита на културното наследство*, која според официјалната законска дефиниција подразбира „вкупност од мерки за зачувување и активно вклучување на недвижното културно наследство во животот на заедницата како фактор на одржлив општествен развој, особено во областа на планирањето и уредувањето на просторот, инвестиционата изградба, заштитата на животната средина и природата и друго.

Кажано со други зборови, заштитата на културното наследство нема цел да го запре современиот начин на живеење, да го конзервира „времето“, ами треба да биде во негова функција, т.е. да обезбеди долговечност на наследството и приспособување кон потребите на општеството. Во таа насока, *факсимилната заштита* е средиштето која овозможува доловување на историската визура на споменичките целини без да се запре современиот развој на државата.

Клучни зборови: *рента, наследство, интегрирана, локална, заштита.*

Главен дел на трудот: Споменичката рента и македонските состојби.

❖ ХРВАТСКО ИСКУСТВО

Споменичката рента (закупнина) е облик на приход од директна (непосредна) или индиректна (посредна) економска експлоатација на градителското наследство, влучувајќи ги и археолошките локалитети што се собира со цел да се инвестира во нивна обнова (конзервација⁵, реставрација⁶, реконструкција⁷ и ревитализација⁸) заради трајно зачувување и заштита на неговите споменички својства.

⁵ Постапка и метод на зачувување на заштитеното добро во изворна, односно состојба во која е затекнато, без додавање на елементите што се уништени или недостасуваат.

⁶ Постапка и метод на автентично обновување на делумно уништено заштитено добро со додавање на деловите што недостасуваат во форма или изглед што ги имале или со отстранување на несоодветните делови или додатоци.

⁷ Постапка и метод на обновување на заштитеното добро што во поголем дел е уништено или чии конструктивни и други делови се дотраени.

⁸ Постапка и метод за враќање на животот во спомениците и старите градби во состав на споменичките целини, било со задржување или враќање на првобитната или некоја од поранешните функции, било со давање нова функција која соодветствува со нивната природа и значење и со карактерот на средината во која се наоѓаат.

При разгледувањето на собирањето на споменичката рента вниманието го насочуваме кон *кој и на кој начин во практиката ја собира споменичката рента*. Овие две темелни прашања се од исклучително значење и кога сакаме да влијаеме во собирањето на споменичката рента, т.е. кога воведуваме систем за собирање споменичка рента.⁹

Имено, собирањето на споменичката рента може да биде: **1) нерегулирано** - што значи дека процесот на собирање се одвива исклучиво според економските критериуми на пазарот, па лицата кои се во положба да ја одредуваат висината на рентата и начинот на нејзиното собирање речиси и да имаат потполна слобода во одлучувањето; **2) делумно регулирано** - што значи дека процесот на собирање се одвива внатре, во делот на дадени рамки, а дел е препуштен на влијанијата на пазарните фактори и **3) регулирано** - значи дека во целост е уредено прашањето на собирањето на споменичката рента, и тоа како во однос на нејзината висина така и на начинот на нејзиното собирање.

Случајот на собирање на спомениката рента треба да се разликува дали таа е последица на директното (непосредно) користење или, пак, на индиректното (посредно) користење на спомениците, па според тоа понатаму ќе се разгледа начинот на нејзиното собирање во двата облика на користење.

СОБИРАЊЕ РЕНТА ОД ДИРЕКТНО КОРИСТЕЊЕ НА СПОМЕНИКОТ

Собирањето рента од директното користење се појавува во два темални облика, и тоа: **а)** наплата за директно користење и **б)** наплата преку цени на услуги или производи.

И во двата случаи собирањето на рентата е обично во рацете на сопственикот, односно корисникот на споменикот.

◆ Наплата од директното користење на споменикот

Наплатата од директното користење се појавува само во случај кога „корисникот“ се наоѓа во директен контакт со споменикот или споменичката целина, па има можност лично да учествува во користењето на тој споменик. Има два карактеристични облика на директното користење на споменикот, а тоа се: **а)** неговата посета и неговото директно користење за живеење (престој) **б)** извршување на некои дејности.

◆ Наплата за посетата на споменикот

Најчест облик на директно користење е посетувањето на споменикот, кој може да опфати различни содржини, а најчесто се работи за:

- разгледување на надворешноста на споменикот;
- разгледување на внатрешноста на споменикот (кога е тоа возможно);
- запознавање со историјата, споменичката вредност, уметничко-естетските вредности и другите сознанија поврзани со споменикот;
- снимање (фото, видео и др.) на споменикот при посета;
- продажба на сувенири карактеристични за споменикот;
- користење на други услуги кои се организирани во рамките на споменикот или непосредно до него.

Прегледот на посетата на споменикот во сите негови можни содржини ќе овозможи да се утврди дали се наплаќа или не самата посета или некои од неговите содржини. Имено, во практиката наидуваме на многу различни случаи во кои, по правило, се јавуваат следниве можности:

- наплата на самата посета (разгледување);
- наплата за разгледување со дополнителна наплата за други содржини;

⁹ Дефинициите на претходно посочените термини се преземени од Законот за заштита на културното наследство.

- бесплатно разгледување и бесплатни други содржини (исклучително редок случај).

Наплатата на самата посета, односно разгледувањето, е најчест облик на собирање на споменичката рента. Овој облик на собирање рента е еднакво карактеристичен начин на наплатата за користење, било за недвижното било за движното културно наследство. Во првиот случај, движното културно наследство се презентира во музејските и галериските збирки, па со купување на влезницата за влез во музејот се собира споменичката рента.

Влезницата за посета на недвижното културно наследство многу често овозможува негово разгледување. Притоа, најчесто е овозможено да се разгледа споменикот однадвор, без плаќање влезница, додека за внатрешно разгледување плаќањето на влезницата е вообичаено. Имено, поголемиот дел од недвижното културно наследство е достапно во видикот на секој граѓанин, особено оние споменици кои се вградени внатре во населбите, па со својата надворешност се составен дел од населбата. Кај таквите споменици наплатата за нивното разгледување однадвор технички е невозможно, особено не со продажба на влезници.

Таков пример на споменик е амфитеатарот во Пула, кој е сместен во самиот град и овозможува да биде разгледан однадвор од секој минувач, па дури и делумно разгледување на внатрешноста.

Како што е веќе утврдено, заедно со наплатата за разгледување при посетата на споменикот е можно собирање на рентата и од користењето на некои други содржини. Такви содржини се водичите (на јазикот кој го разбира посетителот, пишан или говорен), дозволите за фото- и видеоснимање, разгледување на посебните содржини итн.

Наплата на посетата, односно разгледување на споменикот некогаш е невозможно заради неговата јавна функција, а таков е случајот со сакралните споменици (цркви, катедрали и сл.) Имено, во такви случаи, не е возможно да се одвојат посетителите кои ја разгледуваат црквата од верниците. Токму поради тоа, влезот во црквите и катедралите најчесто е слободен, но се наплаќа влезница за зачувување на камбанаријата и/или влезницата за разгледување на црковната ризница (особено чест случај во катедралите).

Но бесплатно разгледување на споменикот заедно со други бесплатни содржини сè поретко можат да се сретнат. Во повеќето цркви и катедрали сè повеќе се присутни благајните на кои посетителите го купуваат „правото за разгледување“ или некои други платени услуги.

Овде, како пример, може да се наведе катдралата во Вестминстер, која, додека посетата беше бесплатна, ја разгледуваа 3 милиони посетители годишно, додека денес, кога посетата се наплаќа, годишно ја посетуваат нешто повеќе од 1,2 милиони посетители.

◆ **Наплата за директно користење на спомениците или споменичките целини**

Директното користење на просторот од споменикот или внатре во споменичката целина треба да се разликува по видот на користење, меѓу кои, сите користења можеме да ги групираме во два основни збира, а тоа се: **а)** користење за лични потреби и **б)** користење при извршување на некои дејности.

Најчест облик на користење на споменикот за лични потреби е престојот (живеењето). Наплатата на овој облик на користење се извршува со плаќање кирија на сопственикот на градбата или со непосредно подмирени трошоци за зачувување на градбата, која, пак, за живеење ја користи самиот сопственик.

Наплатата за користењето на споменикот, односно споменичката целина за извршување на некоја друга дејност е значително посложено прашање. Самото сместување на одредена дејност во деловни простории кои се наоѓаат во споменикот или споменичката целина може да биде направен по правило од две причини. **Прво**, лицето кое извршува одредена дејност истовремено да е и сопственик на деловниот простор во споменикот, додека во **вториот** случај, токму таквиот избор за деловен простор е значаен за извршување на самата дејност. Во **првиот**

случај, сопственикот сам од себе нема да побарува плаќање на споменичката рента, бидејќи тој самиот има обврска да го одржува и чува. Во *другиот случај*, сопственикот со наемнината за деловниот простор ќе го наплатува и користењето на споменикот. Притоа, и локалната самоуправа, па и државата, низ разни облици на провизија во еден дел ќе го наплаќа користењето на споменикот за извршување на дејноста или со прописи ќе се уреди собирањето на споменичката рента за лицата кои ги користат просториите на споменикот или споменичката целина за извршување на дејноста. Карактеристичен пример за утврдување надомест за користењето на просторот на плоштадите или уличните простори внатре во заштитените споменички целини се извршува, на пример, преку угостителски или некои други стопански дејности.

Пример за вакво собирање на споменичката рента наоѓаме во уредбата од членот 114 (Закон за заштита и конзервација на културните добра, „Народне новине“ бр. 69/99, 151/03), кој гласи:

Член 114

„Физичките и правните лица, кои се даночни обврзници на приход или данок на добивка, а кои извршуваат стопанска дејност во рамките на недвижно културно добро или на подрачје од културно-историски целини, се обврзници на споменичка рента“.

Физичките и правните лица кои во својот состав имаат деловни единици (секое постојано работно место за извршување стопанска дејност) кои извршуваат стопанска дејност во недвижно културно добро или на подрачје од културно-историска целина, се обврзници на споменичката рента за секоја деловна единица. Основата за споменичката рента е корисната површина на деловниот простор кој се наоѓа во недвижното културно добро или на подрачјето од културно-историската целина.

Споменичката рента се плаќа месечно во висина од 3 до 10 куни по m² корисна површина на деловниот простор кој се наоѓа во недвижното културно добро или на подрачјето од културно-историската целина.

Висината на споменичката рента ја пропишува со одлука Градот Загреб, градот или општината.

Даночните обврзници на споменичката рента мораат на надлежното управно тело на единицата на локалната или регионалната самоуправа, во чија надлежност се комуналните услуги, до 31 март за годината која се утврдува споменичката рента, да достават податоци за корисната површина на деловните простории кои се наоѓаат во рамките на недвижното културно добро или на подрачјето од културно-историската целина.

Споменичката рента се плаќа како годишен износ според решението за утврдување на споменичката рента, кое го донесува надлежното управно тело на единицата на локалната или регионалната самоуправа, во рок од 15 дена од доставата на решението за утврдување на споменичката рента.

Ако во текот на календарската година физичките или правните лица почнат или престанат за ја извршуваат дејноста во рамките на недвижното културно добро или на подрачјето од културно-историската целина, се плаќа годишна споменичка рента за делот од годината во која се извршувала дејноста.

„Корисникот на концесијата од членот 43в став (2) од овој закон е ослободен од плаќање споменичката рента пропишани со овој член. На извршната и жалбената постапка се применуваат одредбите на Законот за комунални услуги“.

Од цитираниот член на Законот е видно дека даночните обврзници на споменичката рента се лица кои извршуваат стопанска дејност во споменикот, а дека висината на споменичката рента ја пропишува Советот на градот или општината на чиешто подрачје се наоѓа споменикот.

СОБИРАЊЕ РЕНТА ОД ИНДИРЕКТНО КОРИСТЕЊЕ НА СПОМЕНИКОТ

- ◆ Собирање рента преку цените на услугите и производите

Заедно со споменикот и неговата презентација се јавуваат многу услуги и производи со чија потрошувачка се собира споменичката рента. Примерот кој го покажува собирањето на споменичката рента со давање услуги во кој потрошувачот учествува во директното користење на споменикот, секако е услугата на организирано разгледување на споменикот.

Организираното разгледување на споменикот е услуга која покрај можноста за визуелно доживување, содржи и приказ на основните инфорамции за споменикот кои му се презентираат на посетителот. Практиката покажува дека посетителите со задоволство го користат организираното разгледување на споменикот или населбата или, пак, организираното разгледување на повеќе споменици, бидејќи на тој начин посетата на споменикот ја претвораат во културно-едукациски чин. Посетителите, исто така, добиваат потврда за автентичноста на споменикот, што значи, потврда дека посетиле едно исклучително место и доживеале нешто посебно. Градовите, кои се често туристичко одредиште, развиваат разновидни програми за разгледување, а најчести места кои се нудат во тие програми се токму спомениците.

Покрај услугите кои се поврзани со директното користење на спомениците се јавуваат и одредени производи. Во овој вид производи најчеста улога имаат сувенирите кои не можат да се набават на ниту едно друго место, туку исклучиво при посетата на споменикот. Така, многу музеи произведуваат комерцијални музејски копии од својот фонд кои посетителите можат да ги купат во продавниците на музеите при нивната посета. Покрај овие копии, одвреме-навреме во практиката се појавуваат автентични делови од споменици кои се продаваат како сувенири.

Така, по паѓањето на Берлинскиот ѕид, на туристите во Берлин им е нуден производ кој содржел автентични делови од гипс или цигли од Берлинскиот ѕид како сувенир. Посебноста на овој сувенир не може да се негира, па затоа не е чудно што нашол свое место меѓу купувачите. Вакви производи се јавуваат и при обновувањето на споменикот, кога неговите заменети делови се продаваат како сувенири, па често на тој начин се прибираат средства за натамошна обнова.

Посочените примери укажуваат на можноста да се изработи доста атрактивен и посебен сувенир чија автентичност е надоместок за некоја друга употребна вредност и го чинат производот посебен со помош на кој се собира и споменичката рента. Имено, такво парче камен или друг материјал би бил речиси и безвреден доколку не е автентичен дел од споменикот.

Претходно се изнесени примери укажаа само на некои облици од индиректното користење на спомениците. Меѓутоа, недвосмислено е дека овој облик на користење на спомениците се јавува како резултат на осмислена акција која има свои економски причини и ефекти. Гледајќи пазарно, индиректното користење, како и директното, ја остваруваат споменичката рента, како и цената на користењето. Притоа, рентата најчесто ја собира претприемачот или лицето кое не е ниту сопственик на споменикот, ниту, пак, има каква било врска со споменикот. Така, на пример, професионалниот фотограф ќе ја продаде својата снимка, а од неа би се испечатиле разгледници по повисока цена отколку снимката на некоја друга просечна градба, а трошоците за двете снимки да бидат еднакви, како и времето, односно трудот вложен во нивното создавање е еднакво. Значи, фотографот ќе ја собира споменичката рента, а тој нема каква и да е обврска кон споменикот или неговата сопственост.

Сличен пример е кога производителите на вина на етикетите користат црти (силуети) и цртежи од катедрали, дворци и споменички целини. Притоа, се плаќа цената за дизајнерскиот труд на лицето кое ја креирало етикетата во која се плаќа и дел на име на споменичката рента за индиректно користење на споменикот. Кога дизајнерот на етикетата би употребил авторско дело (фотографија, знак и сл.) во изработката на етикетата наместо цртежот на споменикот, со одредена законска регулатива би бил обврзан да му плати надомест не само на авторот, туку по правило би морал да ја има и неговата согласност.

* * *

Хрватските прописи за заштита на културните добра веќе подолго време имаат одредби во кои овој облик на споменичка рента се собира во корист на споменикот, односно културното наследство воопшто. Така, уште во 1986 година, во членот 51 од Законот за обнова на загрозени споменички целини на Дубровник („Народне новине“ бр. 21/86) е пропишано:

„Секој којшто на фотографија, налепница, значка, сувенир и на други слични предмети или на облека го употреби грбот или знакот на Дубровник или препознатлив дел од споменичка целина, односно одделни делови од споменичка целина, должен е од продажната цена на производот да уплати 10 % во корист на средствата за обнова на споменичката целина.

Износот од продажната цена од ставот 1 на овој член даночниот обврзник е должен да го пресмета и да го уплати на сметака на средствата за обнова на споменичката целина во рок од седум дена од влегување на производот во промет“.

Со спроведувањето на членот 51 од Законот само во 1988 година на подрачјето од тогашната Општина Дубровник, за потребите на обнова и заштита се собрани средства во противвредност од 121.668 американски долари, што според стапката на 13 на ден, на 31 декември 2003 година би изесувало 744.965,82 куни.

Законот за заштита и конзервација на културните добра („Народне новине“ бр. 69/99) ги прифатил добрите искуства во примена на цитираната одредба од „Дубровничкиот закон“, па во посебен оддел од Законот е пропишан начинот на собирање на пресметковните приходи врз основа на користењето на културните добра во одредбите на членот 112 и 113, кои гласат:

Член 112

„Секој којшто на фотографија, налепница, значка, сувенир, публикација и на друг вид објавување, на облека или на друг предмет го употреби историскиот грб или знак, препознатливо културно добро или негов препознатив дел, должен е од продажната цена на производот да уплати 10 % во полза на државната пресметка“.

Износот од ставот 1 на овој член е должно да го пресмета и да го уплати во рок од 8 дена од денот на ставање на производот во промет, лицето кое го ставила производот во промет.

Член 113

Правното или физикото лице кое при своето себепромовирање на филм, спот, плакат, фотографија или на друг предмет го употреби културното добро или негов препознатлив дел, должен е да уплати во полза на државната пресметка сума во висина од 1.000,00 куни пред првото објавување за секој вид промотивен материјал.

За прво објавување на промотивниот материјал ќе се смета и секое ново објавување на изменетиот промотивен материјал во кој е употребено културното добро во смисла на став 1 од овој член“.

Со цитираните одредби се пропишува и начинот на собирање на споменичката рента од индиректното користење на споменикот, и тоа во два случаи: **а)** кога споменикот или некој негов препознатлив дел ќе биде употребен во комерцијални цели на фотографија, значка, налепница, сувенир, како и на други пропишани случаи; **б)** кога споменикот или негов дел се користи во промотивни активности.

Кон крајот на 2003 година е донесен Законот за измена и дополна на Законот за заштита и конзервација на културните добра („Народне новине“ бр. 103/03) во кој е воведен уште еден облик на собирање на споменичка рента, и тоа со одредба на членот 114а, која гласи:

Член 114а

„Споменичка рента плаќаат физички и правни лица кои ги извршуваат следниве дејности според Националната класификација на дејности:

- 01.41 Услужни дејности во растителното производство (само дејностите на садење и одржување дворови, паркови и зелени површини за спортски терени и сл.) уредување и одржување на предели
- 50.40.4 Одржување и поправка на мотоцикли
- 51.8 Трговија на големо со машини, опрема и прибор
- 51.9 Останата трговија на големо
- 55. Хотели и ресторани

- 60.21 Останат редовен копнен и патнички сообраќај
- 60.22 Такси-служба
- 60.23 Друг копнен патен превоз на патници
- 61.10 Поморски и крајбрежен сообраќај
- 62.1 Редовен воздушен превоз
- 62.2 Вонреден воздушен превоз
- 63.21 Други придружни дејности во копнениот превоз
- 63.23.1 Дејности на аеродромите
- 63.30 Дејности на патничките агенции и туроператори, останати услуги на туристите
- 64.2 Телекомуникации (освен одржувањето на телекомуникациската мрежа и преносот на радио и телевизиската програма)
- 65.12.1 Деловни банки
- 67.13. Помошни дејности во финансиското посредување
- 71.10 Изнајмување автомобил
- 71.2 Изнајмување други превозни средства (освен на железнички возила, камиони, трактори и контејнери)
- 71.4 Изнајмување предмети за лична употреба и домаќинство (само изнајмување на предмети за забава, велосипеди и спортска опрема)
- 92.33 Дејности на саемите и забавните паркови
- 92.34 Други забавни активности
- 92.62 Дејности на спортските арени и стадиони (само игралишта за голф)
- 92.62.1 Дејностите на марините
- 92.62.2 Други спортски активности (само спортско-рекреативен лов)
- 92.7 Други рекреативни активности (освен дресирање на домашни миленици и други филмски, телевизиски и драмски активности).

Споменичката рента се плаќа по стапка од 0,05 %. Основа за пресметка на споменичката рента е вкупниот приход остварен со објавување на наведените дејности.

Работите на утврдување, евидентирање, надзор, наплата и собирање на споменичката рента го објавува Даночната управа.¹⁰ Трошоците на евиденција надзор, наплата и собирањето на споменичката рента од ставот 1 на овој член изнесува 5 % од наплатената споменичка рента.

Физичките и правни лица доставуваат податоци за пресметка на споменичката рента на Образецот СР, кој е составен дел од овој закон.

Физичките даночни обврзници кои плаќаат споменичката рента го поднесуваат Образецот СР на надлежната пордачна единица од Даночната управа, надлежна според местото на сместување, односно привремен престој, заедно со Пријавата за данокот на приход, и тоа на доцна до крајот на февруари идната година, по годината за која направиле завршна пресметка.

Правните даночни обврзници кои плаќаат споменичка рента го поднесуваат Образецот СР на надлежната подрачна единица од Даночната управа, надлежна по своето седиште, заедно со Пријавата на данокот на добивка, и тоа најдоцна до крајот на март следната година, по годината за која се изработува завршна пресметка.

Физичките и правните лица кои однапред ја плаќаат споменичката рента во висина од една дванаестина од основата по пресметката на финансискиот резултат за претходната година. За физичките и правните лица кои почнуваат да извршуваат дејност, утврдувањето на авансната споменичка рента до првото поднесување на пресметката за финансискиот резултат го утврдува Даночната управа, на начин на кој се утврдуваат авансните даноци на приход, односно даноци на добивка.

Физичките или правни даночни обврзници на споменичка рента уплаќаат месечна сума на споменичка рента, во роковите за плаќање на авансниот данок на приход, односно данок на

¹⁰ Во Република Македонија Управа за јавни приходи.

добивка, додека разликата по Образецот СР го плаќат во пропишаниот рок за поднесување на Образецот СР.

Надзорот на пресметката и уплатата на споменичката рента ја извршува Даночната управа.“

Со одредбата од членот 114а сите стопански субјекти кои извршуваат една од наведените дејности од одредбата се задолжени од остварениот приход од минатата фискална година да уплатат на државна сметка сума од 0,05 % на име на споменичка рента. Најголем број од дејностите кои се задолжени за плаќање на овој облик споменичка рента се поврзани со: туризмот, банкарството, телекомуникациите и превозот на патници. Врските со туризмот и културното наследство се доволно препознатливи и самите укажуваат на причините заради кои постои обврска за плаќање споменичка рента за индиректно користење на споменикот. Меѓутоа, портебно е да се образложат причините заради кои оваа обврска е пропишана во дејностите на банкарството, телекомуникациите и превозот на патници. Сите три дејности имаат своја посебна улога во туризмот, што, се разбира, е само една од причините. Дејноста на телекомуникациите со својата инфраструктура е присутна кај сите споменици и споменички целини. Превозот на патници, дали градски или меѓуградски, исто така има индиректна корист од спомениците. Патниците, користејќи го јавниот превоз, меѓу останатото, ги посетуваат и спомениците.

РЕЗУЛТАТИ ОД СОБИРАЊЕТО НА СПОМЕНИЧКАТА РЕНТА ВО 2004 И 2005 ГОДИНА - СТАТИСТИЧКИ ДОДАТОК

Во текот на 2004 година Министерството за култура побара од сите градски и општински совети да достават одлука за висината на споменичката рента, како и за процена на средствата кои советите планираат да си соберат во текот на 2004 година засновани на донесена одлука.

Повеќето средства, според наведената процена, требало да биде собрани на подрачјето од Градот Загреб, што не се остварило. Причина за тоа најверојатно се локалните избори, бидејќи градските и општинските совети одолговлекувале со примената на донесените одлуки, како што тоа било случај со Градот Загреб. Оваа претпоставка ја потврдува изјавата на некои од градските челници за време на предизборната кампања во која јавно се спротивставиле на спроведувањето на веќе донесената одлука за висината на споменичката рента или, пак, одбивале да донесат таква одлука за споменичка целина на подрачјето од градот или општината.

Во текот на 2004 година собрани се вкупно 67,9 милиони куни споменичка рента, и тоа 48,6 милиони, односно 71,5 % на име на индиректно користење на спомениците, додека од директното користење, по квадратен метар наместо 206,8 милиони куни, собрано е само 19,3 милиони или 28,5 % од вкупно собраните средства.

Споредбата на показателите за собраната споменичка рента во текот на 2004 и 2005 година покажува како во 2005 година е собрано 64 % повеќе рента отколку порано. Посебен пораст е видлив кај рентата од директното користење, при што е собрано 156 % повеќе отколку во 2004 година. Овој раст објаснува дека сè поголем број градови и општини кои не само што ја донеле одлуката за висината на споменичката рента туку и ја спровеле и во практиката. Тоа го потврдуваат и показателите за најголема собрана сума споменичка рента, според кои, градот Риека, иако со споменичка целина која е значително помала по површина од Градот Загреб, во 2005 година собира повеќе отколку Загреб. Исто така, највисоките суми собрани во пет града се значително повисоки за разлика од 2004 година. Имајќи предвид дека ни во 2005 година сите градови и општини не ја спровеле оваа законска обврска, во наредната година може да се очекува натамошен раст на овој вид рента според проценетата сума од 2004 година.

Во 2005 година од индиректното користење на име на споменичка рента е собрано (според членот 114а од Законот) за 27 % повеќе отколку во 2004 година, што во најголем дел е резултат на многу успешната туристичка сезона во која бројни стопанственици и даночни обврзници на овој облик рента оствариле раст на вкупниот приход. Како што се искажуваат показателите кон седиштето на стопанскиот субјект, јасно е дека најголемите суми се собрани во најголемите хрватски градови, па така Градот Загреб е водечки во 2004 и 2005 година. Кај

овој облик споменичка рента Законот собирањето ѝ го доверил на Даночната управа, со што е избегнато затајувањето на плаќањето.

Со Законот е уредена и распределбата на собраната споменичка рента, и тоа 60 % во корист на градот или општината на чие подрачје е собрана и 40 % во корист на државната пресметка (раздел Министерство за култура).

Категоријата споменичка рента постепено влегува во хрватската практика и ги покажува очекуваните резултати. Во средините во кои веднаш по стапувањето во сила го вовеле овој облик на собирање средства, започната е систематската обнова на заштитеното културно наследство, а јавноста во тие места позитивно го оценила тој процес. Повеќето градови и општини се на почеток од воведувањето на споменичката рента, додека само помал број локални самоуправи, тврдоглаво, од политички причини, не ја спроведуваат одредбата на Законот, нанесувајќи со тоа штета на заштитеното културно наследство кое постои на територијата во нивна надлежност.

❖ МАКЕДОНСКИ СОСТОЈБИ

ПОСЕБНИ ОБЛИЦИ НА КОРИСТЕЊЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Посебни облици за користење на културното наследство, според македонскиот национален модел на заштита, односно Законот за заштита на културното наследство, матичен закон за предметната област, претставуваат: **а) користењето по пат на концесија и јавно приватно партнерство, б) вршењето стопанска дејност во заштитени добра и в) користењето на име или облик на културно наследство за комерцијални цели.**

Сето ова потпаѓа под областа **интегрирана заштита**, која според официјалната законска дефиниција подразбира „вкупност од мерки за зачувување и активно вклучување на недвижното културно наследство во животот на заедницата како фактор на одржлив општествен развој, особено во областа на планирањето и уредувањето на просторот, инвестиционата изградба, заштитата на животната средина и природата и друго.“ Слично на тоа, според официјалната европска дефиниција, под поимот интегрирана заштита на недвижното културно наследство се подразбираат „сите мерки што имаат за крајна цел обезбедување долговечност на наследството, грижа за неговото одржување во соодветна изградена или природна животна средина, определување на неговата намена и негово приспособување кон потребите на општеството.“¹¹

Објаснувајќи ја оваа клучна точка во однос на подготвеноста за презентација на заштитеното културно наследство, доаѓаме и до поимот **факсимилна заштита**, односно доловување на визуелен автентичен изглед на архитектурата, особено важен за споменичките целини како што е не само Охрид, туку и заштитените чаршии во Скопје, Прилеп, Битола или споменичките целини во Кратово и Крушево. Факсимилната заштита претставува употреба на современи материјали и техники при **ревитализацијата** на објектите, но со исклучително задржан визуелен ефект. Светската практика кажува дека комбинираниот методологија на **факсимилна заштита** и **автентична заштита** е ефикасна, долготрајна, економски и стопански исплатлива, и на крајот, го постигнува ефектот за широка популација на очекуваното. Најпрепознатливи примери на обнова или ревитализација во поновата светска историја се речиси целосно разрушените европски градови Дрезден, Варшава и Берлин како последица од Втората светска војна. Таму фенсот повторно се роди од пепелта како резултат на флексибилноста на реконструктивните методи. Факсимилната заштита овозможува доловување на историската визура на споменичките целини без да се запре современиот развој на градот, чаршијата итн., а поедна автентична заштита на определен објект дава приказ на идните генерации за употребените градителските техники, знаења и вештини, како и за изворните материјали.

¹¹ Точка 2 од Резолуцијата (76)28 на Комитетот на министри на Советот на Европа за приспособување на законите и прописите кон потребите на интегрираната заштита на архитектонското наследство од 1976 година.

◆ **Користење по пат на концесија и јавно приватно партнерство**

Користењето по пат на концесија е можност предвидена со матичниот закон што се однесува само на одредена категорија заштитени добра. Поточно, предмет на користење по пат на концесија може да биде само недвижно културно наследство од особено значење во државна сопственост, доколку за некои типови добра од таа категорија не е исклучена можноста за концесионирање. Така, предмет на концесија не можат да бидат: **а)** неистражени или нецелосно истражени археолошки наоѓалишта, вклучувајќи ги и резервираните археолошки зони како заштитени добра што уживаат посебна заштита и се изедначени со културното наследство од особено значење; **б)** меморијални објекти, обележја и места поврзани со значајни настани и истакнати личности; **в)** култни места или други места и објекти поврзани со обичаи, верувања или посебни традиции; **г)** споменичките центри и **д)** објектите наменети за чување на движно културно наследство (музеи, архиви, библиотеки, кинотеки, фонотеки и сл.).

Предметниот начин на користење се смета за допуштен само ако односното добро е или може да биде наменето за: **а)** домување; **б)** вршење туристичка, угостителска, трговска, занаетчиска и друга услужна дејност; **в)** вршење на изворна или сродна производна дејност и **г)** вршење на дејности од областа на образованието, науката, информирањето, здравството, спортот, рекреацијата и културата, со исклучок на дејностите за заштита. Следствено, користењето по пат на концесија за други намени освен наведените е исклучено со закон. Тоа значи дека можноста за концесионирање на државното културно наследство е лимитирана и со оглед на предметот на концесијата и со оглед на намената на добро.

Концесионер на државно културно наследство може да биде домашно или странско правно и физичко лице кое ги исполнува следните услови: **а)** да е регистрирано за вршење на дејност допуштена со оглед на намената на доброто; **б)** да има материјално-технички можности за вршење на допуштената дејност за која е регистрирано и за заштита на недвижното добро коешто е предмет на концесијата; **в)** да понуди програма за ревитализација и план за управување со односното недвижно добро. Тој има позиција на имател на заштитено добро.

Концесијата може да се додели најдолго за период од **30** години. За користењето на културното наследство што е предмет на концесијата се плаќа годишен надоместок, чија висина се утврдува со договорот за концесија. Таквиот надоместок се плаќа до 30 јуни за тековната година.

Надзор над спроведувањето на договорот за концесија врши Министерството за култура, за која цел се определува посебен надзорен одбор. Притоа, како членови на одборот за надзор над спроведувањето на договорот за концесија задолжително се именуваат најмалку по еден претставник на општината на чие подрачје се наоѓа концесионираното добро и на невладината организација од областа на заштитата на културното наследство.

Инаку, можноста за користење на културното наследство по пат на концесија за првпат беше предвидена во матичниот закон од 2004 година. Меѓутоа, во практиката, барем досега, не е пројавен интерес за тој вид концесионирање. Се разбира, тука не спаѓаат случаите кога некои добра од општ интерес во државана сопственост биле дадени под концесија врз друга основа, а во меѓувреме некои нивни делови стекнале статус на заштитени добра (пример: Старите дебарски бањи во с. Баниште, Општина Дебар).

◆ **Вршење стопанска дејност во заштитени добра**

Вршењето стопанска дејност во заштитени добра како начин на користење е регулирано со матичниот закон. Всушност, таквите видови активности се ставени под режим на авторизација. Така, стопанска дејност во недвижно културно наследство и друго заштитено недвижно добро може да се врши само по претходно одобрение од Управата за заштита на културното наследство. Такво одобрение е потребно и во случаите кога се работи за промена на дејноста, односно промена на намената на деловниот простор.

Користењето на заштитените недвижни добра на предметниот начин, како можност, во Законот е дадено првенствено во функција на целите на интегрираната заштита на културното наследство и во согласност со нејзините начела. Во таа смисла, самата можност за вршење

стопанска дејност во заштитено добро не е исклучена однапред ниту е оставена на нечија слободна волја или оценка, туку е подведена под режим на одобрение токму заради потребата од правилно насочување на тој вид активности. Тоа значи дека при издавањето на потребното одобрение надлежниот орган мора да води сметка за природата и намената на заштитеното добро, особено за компатибилноста на бараната стопанска дејност и нејзината прифатливост од аспект на општиот интерес за заштита и користење на односното добро.

Предметниот начин на користење е својствен првенствено за заштитени објекти и заштитени целини што се сметаат како индустриско наследство или чија стопанска намена е утврдена, односно предвидена со урбанистички план. Голем број заштитени недвижни добра, пак, токму поради својата природа и намена или со оглед на јавниот интерес и моралните норми не се погодни за вршење стопанска дејност во нив (археолошки локалитети, меморијални објекти и заштитени целини, верски објекти, култни места и др.)

Според својата природа, вршењето стопанска дејност во заштитени добра претставува облик на нивно непосредно користење од страна на сопствениците или други иматели како носители на дејноста. Тоа, тогаш кога е дозволено и таму каде што е прифатливо, може да се практикува како израз на политиката на одржливиот развој.

♦ **Користење на име или облик на културно наследство за комерцијални цели**

Користењето на име или облик на културно наследство за комерцијални цели е начин на посредно користење применуван во практиката без некои посебни ограничувања. Всушност, сè до донесувањето на *актуелниот матичен закон*, предметното прашање не беше регулирано, а со него е опфатен само еден од неопходните аспекти. Имено, според *матичниот закон*, без никакви исклучоци, *име, облик или друг препознатлив дел на заштитено добро* може да се употреби за *реклама, како елемент на фирма и за изработка на сувенири или други предмети* за комерцијални цели, само врз основа на *претходно одобрение од Управата за заштита на културното наследство*. Притоа, таквата можност е условена со тоа - *начинот на употреба да биде соодветен на намената или значењето на доброто* (член 122).

Смислата на регулирањето на предметното прашање на наведениот начин, поточно, подведувањето на таквите дејства под *режим на авторизација*, е во неопходноста од обезбедување соодветна контрола над таквиот облик на посегаче кон интегритетот на *заштитените добра* и спречување на можните злоупотреби при нивната *комерцијализација* од тој вид. Во таа смисла, *користењето име и облик на заштитено добро за комерцијални цели без неопходното одобрение* е квалификувано како *прекршок*. Несомнено, предметното прашање ќе беше уредено поцелосно доколку постоеше подготвеност за регулирање на материјата за т.н. *споменичка рента*, односно доколку беше востановена обврска за плаќање определен износ за секој облик на *користење на заштитените добра за комерцијални цели*.

Користењето за кое станува збор се однесува првенствено на ситуациите кога *името, обликот или друг препознатлив дел на заштитено добро* се употребува за *промотивни активности на стопанските субјекти* насочени кон: **а) создавањето имици на фирмите и нивната промоција; б) создавањето имици и промоција на производи и в) создавањето имици и промоција на услуги.**

Во таа смисла, на пример, имињата на повеќе археолошки локалитети се употребени како дел од називите на повеќе фабрики или други стопански субјекти (фабриката „Баргала“, „Хераклеја“) или како називи на одредени производи (минерална вода „Кокино“, прехранбен производ „Стоби флипс“), а во голем број туристички понуди, по правило, редовно се застапени најпознатите *заштитени добра*, како што и многу поединечни објекти или нивни делови се аплицирани во форма на *сувенири*. Во случајот, проблем претставува тоа што надлежните државни органи и натаму имаат инертен однос кон спроведувањето на Законот, што се потврдува преку фактот дека досега не се преземени никакви дејства ниту во поглед на *авторизацијата* ниту во поглед на *санкционирањето на неовластената употреба на име, облик или друг препознатлив дел на заштитено добро во комерцијални цели*.

Предметната материја бара поцелосно нормативно уредување, како со самиот *матичен закон* така и со посебен *подзаконски акт*, вклучувајќи го разграничувањето наспроти

користењето за некомерцијални цели и преодниот режим за постојните облици на предметното користење, воспоставени во претходните периоди, кога тоа било под либерален режим.

ЛОГИСТИЧКА ПОДДРШКА ОД ЛОКАЛНАТА САМОУПРАВА ВО РАЗВОЈОТ НА КУЛТУРНИОТ/РУРАЛНИОТ ТУРИЗАМ

Локалната самоуправа зазема значајно место во обезбедувањето на предусловите за развојот на културниот туризам. Тука, пред сè, се мисли на инфраструктурна достапност и соодветни јавни објекти. За таа цел, покрај креирање локални политики за ваквиот вид финансиска поддршка, потребно е поголема афирмација на можностите кои се нудат преку централната власт, но и посветена заложба од страна на локалната самоуправа кон искористување на ваквите буџетски фондови/линии.

Агенцијата за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој до 2018 година (според достапните информации) во својата програма предвидуваше три мерки преку кои директно се овозможува логистичка поддршка за создавање или обнова на предусловите на оваа значајна гранка од општеството - културниот/руралниот туризам, која во многу земји веќе е развиена стопанска гранка.

Тоа се мерките: **321** - Подобрување на квалитетот на живот во руралните средини, **322** - Обнова и развој на селата и **323** - Зачувување и унапредување на традиционалните вредности во руралните поддрчја.

Мерката **321**, главно, се однесува на развојот на јавната инфраструктура во руралните средини, што, пак, е главен предуслов воопшто за развој на дадена средина. Така, во однос на развојот на културниот туризам, тука се интересни три ставки, и тоа: **а)** изградба на локална патна инфраструктура (вклучително и мостови) за поврзување на две или три населени места во руралните средини во должина до 5 км; **б)** инвестиции во локална патна инфраструктура (вклучително и мостови) за поврзување на села со регионален пат или со населено место/град во должина до 7 км и **в)** инвестиции во објекти и опрема за домови за деца и млади, домови на културата во населени места во руралните средини.

Мерката **322** се однесува на развојот на селата, односно на документи од плански карактер и инфраструктурни инвестиции во самите села, како: **а)** изработка на урбанистички планови за населени места во рурални средини; **б)** инвестиции за изградба и/или реконструкција на улици во населени места во должина до 1 км и **в)** инвестиции за изградба и/или реконструкција на плоштади, зелени површини и/или шеталишта во населени места во руралните средини.

Мерката **323**, пак, која се однесува на зачувување и унапредување на традиционалните вредности во руралните подрачја, е најдиректно поврзана со обезбедувањето логистичка поддршка на локалната самоуправа за непосредното функционирање на културниот/руралниот туризам. Во рамките на оваа мерка сите предвидени ставки се одлично предвидени за развојот на оваа стопанска гранка, која зазема исклучитно значајно место во развиените држави не само од економско гледиште, туку и како можност за рамномерен развој на пасивните региони, но тука не треба да се занемари и социјалната кохезија на популацијата. Така, ставките за финансирање во мерката 323 се: **а)** инвестиции во локалната патна инфраструктура (вклучително и мостови) за поврзување на населени места/села со локалитети од значење за начинот на живот и работа на селската популација во должина до 2 км; **б)** означување на културни и природни знаменитости во руралните средини; **в)** изградба или реконструкција на патна инфраструктура за пристапност до и околу природни знаменитости во руралните средини, вклучително и нивно уредување и воведување на комплементарни содржини (пешачки, велосипедски и останати спортски патеки и шеталишта); **г)** уредување на излетнички места во руралните средини (вклучително и нивно поврзување со електрична енергија, вода за пиење и канализација) и **д)** озеленување на површини покрај природни езера и магистрални патишта во рурални средини.

Како корисници на средствата од овие три наведени мерки можат да се јават: локална самоуправа со утврдена како рурална средина, локална самоуправа на чија територија се наоѓа

рурална средина, центрите за развој на планските региони, како и ЈП „Македонски шуми“ во делот за озеленување на површини покрај природни езера и магистрани патишта во рурални средини. Максималната висина на средства за мерките 321 и 322 во 2018 година изнесувале 20 000 000 денари, додека за мерката 323 15 000 000 денари.

Врз основа на изнесените информации, сметам дека споменичката рента (како хрватско искуство), посебните облици за користење на културното наследство (како македонска состојба), како и мерките 321, 322 и 323 од Агенцијата за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој (кои според достапните информации траеле до 2018 година) се трите компоненти органски поврзани кои значат создавање услови за системско и трајно функционирање на областа културен/рурален туризам и воспоставување на оваа стопанска гранка како една од основите за економско стабилно и национално достоинствено функционирање на Република Македонија.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ристов, Ј. *Инструменти за заштита на културното наследство*. Друштво за издавачка дејност „ПРИНТ ПОИНТ“. Скопје, 2008.
2. Ристов, Ј. *Интегрирана заштита на културното наследство - правни аспекти*. НУ Конзерваторски центар - Скопје. Скопје, 2011.
3. Ристов, Ј. - Топузовска, Л. *Темелни акти на УНЕСКО за заштита на културното наследство*. Меѓународен совет за споменици и места ICOMOS. Скопје, 2006.
4. Закон за заштита на културното наследство (Службен весник на РМ бр.: 20/04, 71/04, 115/07, 18/11, 148/11, 23/13, 137/13, 164/13, 38/14, 44/14, 199/14, 104/15, 154/15, 192/15 и 39/16).
5. <https://min-kulture.gov.hr>
6. <https://www.ipardpa.gov.mk>